

Egyensúly, növekedés és reform

I. A külgazítás programja – Kornai János közgazdászprofesszor cikke

1995 áprilisában, röviddel a Bokros-csomag bejelentése után interjúkat készített velem a Duna Televízió. A riporter a következő kérdést tette fel: „Miféleképpen hogyan fogadja az intézkedéscsomagot?” Így válaszoltam: „Nézzé, vannak kritikai megjegyzéseim, vannak hiányérzeteim... De ezek másodrendűek. Le szeretném szögezni, és ez a legfontosabb, hogy a most bejelentett kormányprogram alapfogorlatával egyetértek, azokat szilkságessé, helyessé és elkerülhetetlennek tartom. Ehhez rögtön hozzá kell tennem, hogy ezek az intézkedések sok megpróbáltatással, fájdalommal is járnak, sokaknak szenvedést okoznak. Teljes mértékben átérzem ezt, és együtt érzek a nehéz helyzettel, juttathatok. Nem úgy tekintek a kormányprogramra, mint valami öfömbírré, hanem mint egy elkerülhetetlen terápiát megkezdésére, ami szükséges végrehajtani az ország érdekében.”

Most, 11 évvel később szó szerint megismételhetem azt, amit akkor mondtam. Elszomorító, hogy ugyanaz a nemzedék másodszor él meg egy megfázódattalissal és szenvedésekkel járó kizsákmányt. De ismét ki-jelenthetem: a program alapjondatallalval egyetérték, és - az ország ér-dekében - szükségének tartom a megvalósításukat.

[illegible]

Független kutató vagyok; nem a kormány vagy a koalíciós pártok nevében beszélek, hanem kizárólag azt mondom el, a magam szemléletében hogyan értelmezem a programot, szerintem mi kétszerte a kormányt a program kidolgozására és megvalósításának kezdeményezésére, milyen hatások várhatók, és milyen problémák vetődnek majd fel. Mondandómat két cikkben foglalam össze. Mai társamban a klímaigazgatással foglalkozom, a hónapban pedig a reformokkal.

Makrogazdasági összefüggések

A magyar gazdaság növekedését, miután az leért az egyensúlyi pályáról, az 1995-ben elindított stabilizációs és kiigazítási pályára visszavitte oda. Nehány éven át sikeresen haladtunk a fenntartható növekedés pályáján, de 2000-től kezdve ismét lekannyadtunk erről az útvonaltól. No-ha 2004-ben és 2005-ben történt egy csekély mértékű korrekció, egészen az új program beindításáig továbbra is súlyos egyensúlyszavarok közepette ment végbe a növekedés.

Az egyenlítői pályáról való letérés elemzését két összefüggés ismeretével tudom elvégezni. Kérem az olvasót, türelmesen várja át magát ezeken a száraz – és látszólag igen elvont – mondatokon. Általában a tárgyat a világosabbá válik a további fejtegetés.

Az első összefüggés szerint valamely adott évben az összes megtermelt új értékpénzesítés egyenlő a GDP egyenlő a fogyasztás és a belső beruházás összegével, levonva belőle a külföldi beérkező nettó exportot, vagyis a külföldre kiszállított nettó exportot. (A nettó szó arra utal, hogy a beérkező és kiszállított exportok egyenlő kell itt számításba venni.) A fogyasztás és a beruházás összege az „egregált kereslet”.

1999-2000

Ez olyan természetű összefüggés, amelyet a matematika nyelvén „azonosságnak” neveznek. Ez tehát nem jó tanács a kormány számára, mondván: okosnak tessék, ha ezt a szabályt betartod. Ez – akár akarta is a kormány vagy bárki más, akár nem – szűkségtől érvényesül. Ha például valami ok folytán pontosan zéró lenne a külföldi nettó exportra, akkor csak annyit lehetne fogyasztani és beruházni, amennyit megtermelünk. A természet határt szabna a felhasználásnak, és a felhasználás határt szabna a termelésnek.

Vannék egy másik, ugyancsak azonoság jellegű makrogazdasági összefüggés. Ez azt mondia ki, hogy az adott év beruházása egyenlő ugyanazon év hátralegrakodásával, plusz (minusz) a kultúridő eredetű finanszírozással. A hátralegrakodások a három nagy jövedelemtulajdonosra hozza létre, nevezetesen a háztartások összessége, a vállalatok összessége és az államháztartás. Mindegyik nagy jövedelemtulajdonosnál a megkarítás lehet pozitív (ez valószínűleg, ha a jövedelmét nem költi el teljesen), vagy negatív (ha többet költ, mint amennyi a jövedelmé, azaz ha deficites). Az alapösszeftégtés szükségképpen teljesül, még akkor is, ha a jövedelemtulajdonosok egy része (például az államháztartás) deficites. Ugyenkor ugyanis ezt vagy a többi jövedelemtulajdonos pozitív megkarítása és/vagy a külföldi finanszírozás (az adósság növekedése) ellentételezi.

Ha a dolog eljutott a tényleges, egy kis makroökonómiát tanulni hajlandó olvasó, akkor most könnyebben megérti, mit nevezünk *egyensúlyi* növekedésnek. Az ország növekedése *egyensúlyi* pályán történik, ha – most már a dinamikát tekintve – a ténis összefüggések a következő jellegzetességek szerint valósulnak meg:

1. A téniselségesség ütemben nő.

fórum

2. Az aggregált kereslet több év átlagát számítva nem nő gyorsabban, mint a termelés. Ez – az ímént tárgyat alapsz-
szétfüggés értelmeiben – azt is magában
foglalja, hogy ha van is külföldierőfor-
rás-bevonás, az nem nő gyorsabban,
mint a termelés.

3. A. aggregált keresleten belül a fogyasztás több év átlagát számítva nem nő gyorsabban, mint a beruházás. Inkább a beruházás nő valamelyest gyorsabban, lehetővé téve, a növekedés egészséges ütemét.

၂၀၁၁ ခုနှစ် ဇူလိုင်လ ၁ ရက်နေ့

4. A hazai megtakarítás növekedése nem marad el a beruházások növekedésétől. Azaz nem nő a külső finanszírozás részaránya, az ország nem kerül a gyorsuló eladósodottság állapotába.

Ezek az összefüggések nem azonoságok, nem teljesülnek maguktól. Ezek bevált „arany szabályok”, amelyeket ajánlatos betartani, de meg is lehet sértetni. Éppen ezt történt hazánkban 2000 óta.

Gyorsabban nőtt az aggregált kereslet, mint a termelés. Gyorsabban nőtt az egy főre jutó fogyasztás, mint az egy főre jutó termelés. Lényegesen gyorsabban nöttek a reálbérek, mint a munkaerő-költségsége. A megkötések egyenletében nöttön-nőtt az államháztartás negatív megkötése (azaz a költségvetés hiánya), s ez sajnos módon egybeesett a háztartási szektor nettó megkötésének drámai mértékű csökkenésével, a lakáshitelek, autóvásárlási és más fogyasztási hitelek sbb. meredek felütésével. (A vállalati szektor rendszerint növekedett hitelével, mert csak így tudja finanszírozni a beruházásait, ez tehát nem befolyásolta negatívan az összképet.) Ennek elkerülhetetlen következménye az az, hogy megugrott a külső finanszírozás, ami elsősorban a folyó fizetési egyenleg megnövekedett deficitje fejezi ki.

A 2006-os kiugazítás alapvető célja az egészségügyi magyar gazdaságot, az egyéni és társadalmi jólétet erősítő, az egészségügyi pályára. Ehhez az szükséges, hogy a gazdaságpolitika megpróbálja megváltoztatni a helytelen irányba mutató tendenciát. A program könyvtáránál, amely a következő irányú változtatásokat tartalmaz:

- az egészségügyi ágazatban

[illegible]

1. Lealitäts- und Allamháztartás deficitje-
ek veszedelmes növekedését, és mo-

isméro és tárgyilagosan átgondoló makróközgazdasági nagy része osztja ezt az állásfoglalást, vagy ha még ma nem is látna így, előbb-utóbb erre a következtetésre fog jutni.

A magam részéről ezt – a kijelzítások *irányát* – tekintem kulcskérdésnek. Itt-zel még nyitva hagyiam egész sor más problémát, amelyet a továbbiakban szeretnék sorra venni.

tésre fog jutni

A magam részéről ezt – a kiigazítások irányát – tekintem kulcskérdésnek. Ezzel még nyitva hagytam egész sor más problémát, amelyet a továbbiakban szeretnék sorra venni.

A kügazítás méretei

Kísérletük meg a készülő változatások várható összehajtott makroögazdasági költségvetésünelnek álgdódlását. A pénzügymlnlszer szerlnt 2006-ban 350 mlrd forintal, 2007-ban 1000 mlrd forintal csökken a költségvetés hlánya - ahhoz a hlányhoz képest, amely akkor keletkezett volna, ha a kormány nem kezdeményezi és nem valósítja meg az általa most kidolgozott költségvetési programot. A program méretét azzal értékeltejtül, ha a temelés mértével vetjük össze. A 2006-os költségvetési költségvetés volumene a GDP másodlí felévi várható volumének kb. 35 százaléka. A 2007-es költségvetés volumene a jöv évre előre becsült GDP 4-4,5 százaléka. Sokféle stabilizációs-költségvetési programot hajótak már végre a világ különböz országban. Aki ismeri azokat, tanúshatja: ez a mostani magyarország nem tartozik ugyan a legdrasztikusabbak közé, de azért eléggé nagy méretű, eléggé radikális. A beföldi és külföldi szakértők egy része ezt nem hangsúlyozta kellőképpen. A magam részéről igen fontosnak tartom. A költségvetési csomag terjedelme, összes volumene a költségvetési szándék komolyosságának, elkötelezettségének egyik legfontosabb jelzője, és ezért kellő figyelmet érdemel.

By using the following

A kizártsági program nem csak egy-
szert konkrét cselekményeket foglal ma-
gában (ez meg ez az át vagy adókulcs
még), az meg amaz a szövezcet meg-
szűnik, hanem számos, gyorsabban-las-
sabbban kibontakozó makrogazdasági fo-
lyamatot indít el. Ha például az állam ál-
tal foglalkoztatott emberek egy részét
elbocsátja, mások keresetét belégyaszt-
ja, akkor ez hat az üzleti szféra létezi-

11. 10

Sok az ilyen előrebecsésekben a bizonytalanság. Csak egy példát említek: a háztartási szektor megtartásait. A szabványos reakció az lenne: ha csökkent a jövedelem, de a háztartás szeretné eddigi fogyasztásának színvonalát

megőrizni, akkor csökkenteni a pénzügyi megkarterítást. Bizonyára sok háztartásban ez történni majd. Ami lesz, aki más-
képpen gondolkodik: „Nőt a bizony-
talanseg, Ki tudja, mit hoz a jove? Hatha
engem is elbocsattanak? Jobb lesz fobbet
felvennem, jobb lesz egyetelen elhazsra
ni mondjuk az azt kiserelteset vagy
egy lakas torbe veti vetelet - nem me-
ret most hieit felvenni.” Ez a fajta reak-
cio viszont novei a megkarteritast. Senki
nem tudna ma előre megmondani, me-
nyit fajt a reakcio lesz gyakorlatib ez erő-
sebb. A problema sulyat jól érzékelteti,
hogy 1996-ban a GDP-hez viszonyitva
több mint 9 százalé volt a háztartási
megkarteritás, amely 2003-2004-re 0-1
százalé közötti értékre esett vissza. A
csúcspon és a mélypont közötti különö-
ség körülbelül akkora, mint a költségve-
zés deficitje! Emlékeztetek az imént
mondothakra, miszerint a háztartási és a
államai szektor, valamint az államhá-
ztartás (pozitív vagy negatív) megkarteri-
tása együtt dönti el, mekora lesz a gaz-
daság külső finanszírozási igénye. Na-
gyon sok mülk tehát a háztartások meg-
karterítésán - ez pedig nem tudjuk meg-
zárhatóan előre látni.

EXERCISE 10

Csúsz éppén felvilámlani akartam, mi-lyen nehéz számszerűen becsülni azt a kiigazítás várható makrogazdasági következményeit. Kétszer is gondoltam meg a szavát, az a politikus, de az is, aki keveseli a kiigazítás méretét. Biztos abban, hogy jól mérte fel a várható hatásokat? Igen nagyon lehet itt tévedni! Ez egyáltalán incelet mindenki számára, aki azt hiszi: a kormányának és a parlamenti többségnek csak *akarnia* kell valamit, és ha igazán szívósan dolgozik a végrehajtásán, akkor az meg is valósul. Van, ami valóban a politikai döntéshozók kezében van. *Elkezdhetnek* valamit egy utasításal, előírással, tilással. De a *megvalósulásba* sok minden bejátszik majd: mind a hazai átélések, közvetett hatások, mind pedig a *tőlünk nem függő világgoplitika és világgazdasági események*. Tudásunk és akaratunk korlátaira érdemes gondolnunk, kellő szerténységgel, valamennyiünknek, mind a kormányváltolón, és az ellenzéken: lévő politikuskoknak.

Tettamanti Béla rajza

mind pedig a történesekhez hozzájáruló és a tanácsokat könnyedén osztoztató szakértőknek.

[illegible]

Bevételi oldal, kiadási oldal

A költségvetési hiány csökkentését célzó rendszabályok összeválogatásáról szólva ismételten elhangzott a következő kritika: túl nagy a súlya azoknak a változtatásoknak, amelyek a bevételeket növelik azokhoz képest, amelyek a kiadásokat csökkentik. Sokkal inkább az utóbbiakat kellene előtérbe helyezni, mert ezek biztosítják a tartós stabilitást.

Nézetem szerint ez feligazaság. Bármilyen tekintélyes irodalom *szegalmazza is ezt a bírálatot, és bármelyik* nemzetközi szeremben kialakított sztereotípiát ismételvegik is a kritikusok – feligazaság maradt.

Megközelíthejük a problémát az *idővetri* sorrend szempontjából. Azok közé tartozom, akik szívesen látnák, ha a társadalom összes adóterhelése az összes termeléshez, illetve az összes jövedelemhez képest csökkenne. Erről a második cikkben bővebben lesz szó. Azt azonban tar- rohen elhárított gondolatnak tartom, hogy az állam bevételeinek csökkentesével kezdjük, és *erről* várjuk a későbbiekben a kiadások csökkenését. Az adócsökkentés termeléslenkítő hatása csak kételelve mutatkozik, és ki tudja, milyen mértékű lesz. Viszont a bevétel azonnal csökken, és ez biztosan növeli a költségvetési hiányt. Ezt az abszurd sorrendet választotta az USA-ban – rossz tanácsadónak ajánlása – Ronald Reagan, majd nemrég a mostani elnök, George W. Bush. Utóbbi kitarított az adócsökkentés mellett, miközben az iraki háborút további kiadási terhek rakott a költségvetés-re. Mindektl időszakban szédelletesen megnőtt a költségvetési deficit. Nem kellett volna nálunk sem halganni erre a rossz tanácsra, az egymásra lletülő adócsökkentési javaslatokra. Rendjén lévőnek érzem, hogy az idő előtti adócsökkentéseket most vizsgál- szarendezi. Remélem, ez a kínos korrekció megeríti a fogadalmat, hogy ez többé nem történhet meg új- ra. Előbb csökkenten a kiadás. És ha ez az eredmény már szilárdan a kezünkben van, akkor szabad (és akkor kell is) az adókat csökkenteni.

Térünk rá a probléma egy másik vetületére, a költségvetési hiányt csökkentő rendszabály *tartósságra*. Ha két harósigot vagy más állami szervet összehoznánk, és ezáltal költséget takarítanak meg, szép dolog – de ki garantálja, hogy az tartós maradj? En már annyiszor életem át miniszter-
nok összehozását, átrendezését, majd szétválasztását, hogy képtelen vagyok ezért lelkesedni. Ma elbocsá-
tanak embereket, holnap meg újra fel- vesznek másokat. Itt tehát a kiadások csökkenetünk, és mégsem a biztos
hogy tartós marad a hatás.

Vagy vegyük az ellenkező előjelű esetet. Tegyük fel, hogy új törvénnyel bevezetjük az ingatlanadót, és azt az önkormányzatok egyik legfőbb bevé- telének minősítik. Úgy szervezik át az adórendszert, hogy az önkormányzat erősen érdekelte váljék az ingatlan- adó behajtásában. Kialakul az új adó- nem beszedésének apparátusa, és az rutint szerez a munkában. Az állam- polgárok az idő múltával megszokják, hogy az ingatlan után adott kell fizetni; ez válik az élet természetes rendjévé. Itt tehát új bevétel alakítottunk ki – ez azonban olyan bevétel, amelynek tartós fennmaradása erős biztosíté- kok épülnek be a társadalom intézmé- nyeibe és magatartási normáiba.

A perdöntő kérdés ebben az össze- függésben tehát nem az, hogy bevéte- li vagy kiadási oldalon történt-e a vál- tozás, hanem hogy mennyire nehezen vagy könnyen fordítható vissza.

Mennyire épül be a változás a jog- rendszerbe, mennyire kényszerítik ki a megvalósítását, és milyen mély gyö- kereket ver az emberek mentalitá- sában. Ebben a tekintetben a kiigazítási csomag összetételé vegyes képet mu- tat. Eleg sok benne az olyan tétel, amely aránylag könnyen visszafordít- ható mind a bevétel, mind a kiadási oldalán. Ez ébetségre int. Amit eleve átlmeneti intézkedésnek szánhat, az valóban szűnik is meg, amint már- nincis rá szükség. Ám amit fenn kell-e- ne tartani, az az idő előrehaladásával mind mélyebben és erősebben intéz- ményesíteni kell, be kell „cemenetz- ni” a jogrendbe és az emberek gon- dolkodásába.

A fájdalom eloszlása

Cikkem már a bevezető mondatokban hangsúlyozta, hogy a kiigazítás sok embernek okoz majd fájdalmat, anya- gi veszteséget és növekvő bizonyta- lanságot. Nem egyforma szenvedési fog rájuk kimerü a sor. Mire szá- míthatunk ebben a vonatkozásban? Akárcsak a jövedelem vagy a vagyon elosztásában, sokféle: dimenzióban kell vizsgálni ezt az elosztási problé- mást is.

Itt mindenekelött az örömök és az áldozatok, a hasznok és a költségek nemzedékek közötti eloszlástról van

szó. Amikor a fogyasztás „elszladt”, az életszínvonal felgyorsult emelke- dését az akkori generációk élvezték. Néhány év felt el. A megszorítások most már a néhány évvel későbbi nemzedékeket terhelik. Ha ma nem végzünk el ezt a torhos kiigazítást, holnapa még inkább felgyúlna a baj. Márts gyorsulni kezdet az adósság- lomány felduzzadása. Az ország hitel- képességének, fizetési megbízhatósá- gának romlása. Kézszelgohatóan mu- takozik meg a hitelek felvételért fi- zetését kamatfeltelek romlásában. Minél inkább eladósodott az ország, és minél inkább fenyegot egy pénz- ügyválság veszélye, annál magasabb hozamokkál kell idevonzani, és köl- ségvetési deficitünk finanszírozására készíteni a pénzügyi befektetőket. Nó a költségvetésre nehezede kamatte- her, ettől is nő a deficit, még kevésbé vonzó a magyarszági pénzügyi be- fektetés – az egyik kedvezőtlen jelen- ség erősíti a másikat, és létrejön az adóssághspirál. A gyorsulva növekvő adósságot a jövedő generációk örök- lik. A korrekciót egybeok között az örömök és a szenvedések nemzedé- kek közötti méltányos elosztása is megövevelli.

Térünk rá a jelenre, a most élő la- kosság tehneinek eloszlására. Felső- len az olyan ígétet, amely kijelenti: a kiigazítási program biztosítja a terhek igazságos elosztását. Ehhez nem- csak igazságos államra lenne szükség, ha- nem olyanra is, amely mindentudó és mindenható. Iyen állam nem létezik. Előre tudniuk, hogy a fájdalom el- oszlása tele lesz bánó igazságtalan- sággal. Már azt is megnyugtatónak érezném, ha az országot irányító erők ezt – azaz saját lehetőségeik korlátait – elismernék, és hozzátennék: min- den erejükkel az igazságtalanságok enyhítésére törekszenek. A kiigazítási program három elemét, három jelleg- zetes részét emelem most ki annak szemléltetésére, hogy érződik az igaz- ságtalanságok enyhítése irányuló szándék.

– Megtéléssem szerint az energia- áruk emelkedésének mesterséges- visszafogása nemcsak közgazdasági- lag volt kártekonv, de nem is volt szegű támogatást kap, mint a szűk la- kasban élő, kevés villamos készülté- ket működtető szegény család. Az ál- lamháztartás csatornának közvevité- sével az a szegény, aki kevés energiát használ, sok ezer adóforinttal támo- gajtja a gazdagot. A programnak min- den olyan rendszabálya, amely vala- mely termék vagy szolgáltatás pénz- ügyi támogatását csökkenti, igazsá- gosabba teszi a terhek elosztását. Le- hetőleg minden költséget az fizessen, aki a szoban forgó terméket vagy szolgáltatást fogyasztja. A rászorula- ka nem áruk mesterséges csökkené- sével kell segíteni, hanem célzott tá- mogatásokkal. Ennek legjobb eszkö- ze a pénzuttatás, mert az tisztele- ben tartja fogyasztói szuverenitá- sukat. Legfeljebb kisegítő eszközként lenne szabad igénybe venni a célzott átkompenzáció eszközzeit.

– A kiigazítási csomag összéllítá- sán érződik az a szándék, hogy minél szélesebb bázist adómeneket helye- zen előtérbe. Mindenki fogyaszt, ezért mindenki aki legalisan vásárol, fizet áfát. Nemcsak a munkából szer- zett jövedelem és a vállalkozásból származó nyereségre terhelnek adót, hanem a tökejövedelmekre is. A kí- lönböző speciális adókat úgy kalib- rálták, hogy azok elérjenek egy-egy célzott csoportot. Ezeknek a változ- tatásoknak az együttese nem alkot konszisztens adóreformot, egy részük inkább rögfönzött, alkalmi és átme- neti rendszabálynak tűnik – de leg- alább azt a tiszteleire méltó törek- vest tükrözik, amely szeretné elérni azt, hogy mindenki vegye ki a részét a terhektől.

– A közös áldozatok alóli kibúvás fő módszere a jogtérzakok ügyes kihar- nálása, az adófizetés megkerülése, le- hetőleg a törvényes előírások nyílt megsejtése nélkül. A kiigazítás keze- tében a kormányzat megpróbálja fel- venni a küzdelmet a „potyautas” na- garátszással szemben. Ide sorolható a „kényszerállalkozás” kiskupának be- zárására tett kísérlet. Ne jelleessen az adó és a társadalombiztosítási hozzá- járulás fizetése alól kibújni azzal, hogy a munkaviszonyt kúlsó céggel való szerződésnek álcázzák. Ebbe a kategó- riába sorolható a házipénztár meg-

adóztatása, mivel sokan itt próbálják elérteni a vállalkozásból valójában már kivont pénzt. Az ingatlanadó köz- vetett módon adóterhet tő a gazdasági életnek azokra a kütönös szereplőre, akik adóbevallásukban igen alacsony jövedelemről számolnak be; ami ne- tán nem is több a minimálbérről, mi- közben drága luxusvillákban élnek. A minimálbér általános és feltétel nélkü- li adó, hogy ügyeskedő emberek mini- málbéres munkavállalkozóként jogo- sultságot szerezzenek az állam szol- gáltatásaira, ugyanakkor kibújjanak minden adófizetési kötelezettség alól. Mindegyik említett intézkedés-terve- zetnek (és ide sorolhatnánk a program néhány további elemét is) vannak ha- tulitói. Lehetőség, hogy a rendszabá- lyok hatékonyabbá és méltányosab- ba kellene tenni. Én itt most elsősor- ban a szándék mellett akarok kiállni és biztítani a jogszabályok alkotóit, ne hátrálgassak meg azok előtt, akik aka- dtkosodnak, és konstruktív javasla- tok helyett magát a törekvést is meg- próbálják lejáratni.

Hitelesség és előköltés

A nagy megrázkódatással járó program- tás sikertének egyik feltétele a kiigazít- előterjesztőnek és a megvalósítás irá- nyítóknak *hitelessége*. A program tulaj- donképpen ígétet, és megvalósít- tása részben attól függ, hogy/akiknek szerepük van a to- vábbi eseményekben, hisznek-e az ígétnek. Sokszor ísmételt köz- helyet írtam le újra, ám ez mit sem változ- tat azon, hogy igen lenyeges, a tapasza- lat által sokszor meg- erősített igazságot fejez ki.

A hitelességről szólva két „célcso- portról” kell szólni. Az egyiket az üzleti világ- ban úgy szokták nevezni: „piacok”. Ez homályos el- nevezés; hiszen nem a vásá- rcsarnoki piacokról, nem a lenge-
zátszók vagy az autók piacáról van itt

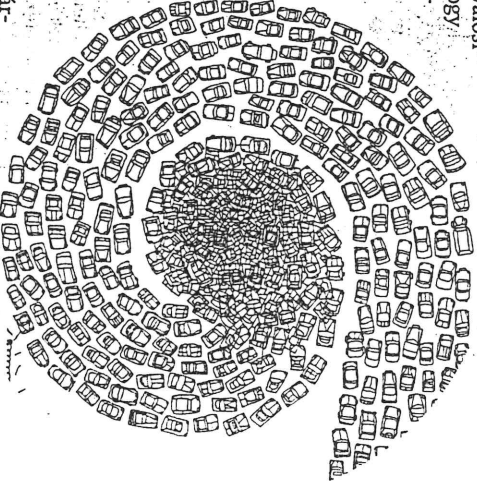
szó, hanem a gazdasági élet egy sok- kal szélesebb részéről. Tekintsünk elő- szór a keresletről oldalra: a magyar ál- lam elsősorban kötvények eladásával elégtli ki kúlsó finanszírozást igénye- li, továbbá közvetlenül is felvehet hi- teleket. Emellett hitelekbe van igénye a vállalati szektornak, sőt (például la-
kások vásárlására vagy építésére) a háztartási szektornak is. A kihalati ol-
dalra, a hitelnyújtók között főként bankokat találunk, továbbá nagy biz-
tosítónézeteket és nyugdíjpénztára-
kat, amelyek kamatoztatni akarják a náluk felhalmozottot tőkét, valamint más pénzügyi befektetőket, akik úgy-
felel pénzt akarják előnyösen gyű-
mölcsözteni. A befektető szerveze-
tek jól képzett szakértőket foglalko-
tatnak, akiknek gondosan elemenzniük kell, hogy hova érdemes befektetni.

Ez igen nehéz mesterség, mert egy- szerre kell mérlegejni a befektetés hozamait és kockázatát. Nem lesz-e baj a hitel visszafizetésével? És itt lép be a hitelesség szempontja. Ha egy ország pénzügyi egyensúlya rosszul áll, akkor fennáll a válság veszélye, és nő a befektetés kockázata. A befekte- tők által megöltött szakértői serege árgus szemekkel figyel, hogyan ala- kul az „országkockázat”. Ha bajok vannak, hozzálátnak-e a hibák kijávi- tásához? Ha megígérték a kiigazítást, vajon kitartanak-e szándékaik mel-
let, hiteles-e az ígét?

Aki nem ismeri ki magát az orszá- gos pénzügyekben (különösen pedig az, aki viszolygva, ellenszenvvel te-
kint a bankokra, tőzsdekre, részvé- nyekre, spekulációra), az a vállát rán-
díthatja, és azt mondja: mért fontos tetszelegni a pénzembereknek? De hát itt nem érzelmii kapcsolatokról van szó. A világgazdaság felé nyitott kis országban élünk. Nékünk, magya-
roknak Széchenyi magyarázata el első ízben a *hitel* fontosságát. Valamennyi állampolgár közös érdeke, hogy javu-
ló feltételek között jussunk hitelek-
hez. Ezért igen fontos köztűgy, hogy kedve- benyomást szerezzenek a nemzetiközi pénzüvilág szaktertői, a külföldi és a hazai befektetők, a „pia-
cok” a Magyarországon most megín-
dult kiigazításról. Az első reakciók nem voltak kedvezőek, több tényező
hatására. A problémát többen ele-
mezték már, többek között a Népszep-
badóság hasábjain is. Természetesen az első visszhang is számít, de most

még korai lenne arról beszélni, mi lesz a piacok *tartós* reakciója. Nem az első szavak, hanem a tettek alapján fogrnak ítélni. Megvalosulnak-e a meghirdetett rendszabályok? Nem puhul-e fel menet közben a kezdet- ben deklarált kemény kövkezetes-
ség? Csak most elszánn-e a kormány, vagy később is ez marad? Milyen lesz a 2007-es költségvetés? Hogyan fog reagálni a kormány azokra a másodia-
gos-harmadlagos hatásokra, köztük esetleg a kedvezőtlenekre is, amelye-
ket most még nem tudot pontosan előre kalkulálni – visszavonni, vagy megv. tovább a most megkezdett útton? Itt nem pár órás vizsgáról van szó. Ez a sajátos vizsga hónapokon, években át tart. Az igazán előrelátó elemzők tisztában vannak ezzel, és készek lesznek első, rögfönzött reak-
ciójukat korrigálni, ha biztató és meg-
nyugtató lesz a tapasztalatuk. Amennyi máris megjegyezhetnék, honfiflata-
inknak címzve: rossz szolgálattot tesz az országnak az, aki fanyalgással, ká-
kán csomót keresésenél, jiszsgteléssel vagy féltelen követelődzéssel romtja a program hitelet.

A „piacok” reakciója – ebben az összefüggésben – néhány száz vagy ezer pénzügyi szakértő állásfoglalá-
sai és folyamatosan hozott döntéseit jelenti. Más hullám-

hosszon érkeznek a jelezések a magyar állampolgárok mil-
liótól. Ők is beszélnék és gondkodo-
nak a programról, és ők is ítéletet mondanak magukban arról: bizhat-
nak-e azokban, akik a kiigazítási prog-
ramot kidolgozták és megvalósítását vezelik?

Rendkívül szerteágazó problémá-
ról van itt szó. Hogyan kommunikál-
tak a programot a magyar lakosság-
nak és a nemzetközi pénzügyi világ-
nak? Mit köztöltek az ország problé-
mairól és az előttünk álló feladatokról a választások előtt és után? Erről már sok szó esett a sajtóban és a tévé kép-
ernyőjén. Cikemben – noha tudom, mennyire fontos a közlés módja – nem tárgyalom a kommunikáció kér-
déseit. Amít a „piacok” reakciójának tárgyaláskor már mondtam, azt itt is megismételhetem: a szónál fontosabb a tett. Ideig-óráig igen nagy hatást gyakorolhat a beszéd (és az elhallga-
tás), a hangulatkeltés és a szenvedé-
lyek feltüzeltése. Előbb-utóbb azon-
ban keresztüitor a tapasztalat sokkal erősebb beoljása.

A kormányprogram közzétett szö-
vegében a saját nevével aláírt beve-
zetőben ezt írta Gyurcsány Ferenc: „Az elmúlt öt-hat évben egyre több és egyre nehezebben elviselhető ter-
het tettünk az állam nyakába. Az in-
dokolható szociális és modernizációs célok nem jártak együtt kellő költ-
ségvetés-politikai felelősséggel. Füg-
getlenül attól, hogy a fenntartható növekedés egyensúlyi pályájától tör-
lendő eltérés 2000–2001-ben kezdő-
dott, nem kétséges, hogy a nagyobb felelősség a 2002–2006 közötti kor-
mányokat terheli.”

Magyar miniszterelnök még nem ment el annyire messzire az elmúlt időszak gazdaságpolitikai hibáitért ki-
nyilvánított önkritikában.

Súlyos dilemmák nehezettek a mi-
niszterelnökre és munkatársaira az elmúlt időszakban és különösen a vá-
lasztás évében. Bizonyára ismerték az ország gazdasági állapotát és a feny-
geitő veszélyeket. Azonnal lássanak hozzá a súlyos megrázkódatással já-
ró kiigazításához? Vagy halasszák el, de azért előre jelentsék be: ezt majd meg tesszük a választások után? Fo-
gadkozások hangzottak el, mondván: a gazdaságpolitikában, a költségvetési bevételek és kiadások alakításában nem lesz „választási év”. A fogadal-

mat csak félig tartottak be. Ez végső soron elvezet a megkerülhetetlen nagy kérdéshez: mi volt fontosabb az ország érdeke szempontjából: az, hogy a korábban kormányzó politikai erők a kormányrud mellett maradhas-
sák, és azt ne adják át a jelenléti po-
litikai hirdető ellenzőknek – vagy az, hogy a gazdaság minél előbb jöjjon rendbe, és hogy teljesebb, őszintébb tájékoztatás követelménye között? Utólag könnyű azt állítani, hogy ez vagy az az intézkedés, amelyet most vissza kell vonni, teljesen felesleges népszertartódás volt, mert a választá-
sokat anélkül is meg lehetett volna nyerni. Utólag könnyű okosnak lenni. Visszamenőleges értékeléskor már nem dönthető el, mekkora volt az elő-
zetesen mérlegelt és szubjektíven ér-
zékelt kockázat. Előzetesen azt hihet-
te a döntéshozó: hatha éppen azokon a tized százalékokon múlik a győze-
lem, amelyeket a „választási” fiskális politika eredményezhet.

Kutató vagyok, akinek hivatásbéli köteletségű átlélni és kinyitvantanai ál-
lításainak bizonytalanságát, és aki haj-
lamos nézeztet újra és újra, sokszor öngyötrő módon revízió alá venni. Ez nem hita, inkább erény az én mestor-
ségemben. Többek között azért is zár-
kóztam el attól, hogy hivatásos politi-
kus legyek, mert ijesztiaja szemléltre van hajlalom. Nem kívánom a kutató számaúra felállítandó mércéket alkal-
mazni a politikai döntéshozókra. Er-
zékelen az elmúlt időszak értékelé-
vel kapcsolatos súlyos problémákat, és meg is fogalmaztam a fenékben a kérdéseket, amelyek ebben a cikkben megválaszolatlanok maradnak. Nem érzek késztetést magamban, hogy cr-
kölcsbró legyek a politikai és gazda-
sági előszerűség nehéz politikai és et-
ikai dilemmáinak és az azokra adott válaszoknak a megféléseben.

Amenny nem itélkezöként, hanem megfigyelőként megállapíthatunk: Gyurcsány Ferenc és kormánya köte-
lezettségvállalását most nemcsak el-
lenlélel, hanem a semleges és tárgyi-
lagos elemzők, sőt saját lelkes hívei is több fenntartással fogadják: mint ko-
rábban. A hitelesség erősítése persze a tervek jobb elmagyarázásán, a „kommunikáció” ügyességén múlik, ez azonban másodrendű kérdés. Az igazán fontos az, hogy mi fog történni a egyakorlatban. Már most is látszik a miniszterelnök és munkatársaitól ál-
ló csapat *előkeltsége*. Nem kis politi-
kai bátorságot kellett egy népszertis program meghirdetéséhez, néhány hónappal az önkormányzati választá-
sok előtt. Nem kis bátorság kell olyan programhoz, amely a társadalomnak szinte minden rétegtől és csoportjá-
tól áldozatokat követel, és ezért min-
denütt ingerült, dühös, kiábrándult vagy ellenséges reakciókat vált ki. Előbb-utóbb biznyára mind többen megértik majd, hogy az a politikai ár, amelyet a politikai vezetés hajlandó most megfizetni a kiigazítási program meghirdetésével fontos mértéje an-
nak, mennyire előkelt a program megvalósításában.

A kiigazítás iránti előkeltség nem azt jelenti, hogy görcsösen igazsz-
kodni kell minden egyes betűhöz, amelyet ezekben a napokban leírtak. Rugalmaságra van szükség, a siker néha kompromisszumokat is követel. Tartózkodni kellene az olyan kijelen-
tésektől, miszerint a már bejelentett csomag most elegendő a kiigazítás-
hoz; ennél többre biztos nem lesz szükség. Hátha mégiscsak szükség lesz további fájdalmas intézkedések-
re? Hátha tévesek az első számítások? Hátha romlanak a kúlsó feltételek? Nem kellene előlről kezdeni az olyan megnyugtatást, amelynek ígéretei esetleg nem tarthatók. Az előkeltsé-
get nem azon meri majd az ország la-
kossága, a pénzügyi világ és végso so-
ron a történelmem, hogy a kiigazítási program 50 vagy 100 tervezett rend-
szabályát valóban bevezették-e. A tel-
jes és erős hitelességet csak a vég-
eredmény szerezheti meg. Akkor és csak akkor bizonyul valóban előkelé-
nek a kormányzat, amikor az ország majd újra egyensúlyi pályán halad. Ahogy közledeünk majd ehhez, talán hónapok, talán csak egy-két év múlta-
val, úgy erősödnihet a bizalom.

A tanulmány II. részét csütörtökön közöljük.

Egyensúly, növekedés és reform

II. A társadalom átalakításáról – Kornai János gazdaszszprofesszor cikke

Írásommal a reformokról szóló diskurzus „napirendjének” kialakításához szeretnék hozzájárulni. Mitől kellene beszélgetnünk? Melyek a megkerülhetetlen témák?

Nem az a célom, hogy saját javaslataimat propagáljam. A módszeres kifejtésre és érvelésre nem is adnak lehetőséget a cikk terjedelmi korlátai. De azért nem akarom megkerülni az állásfoglalást, s ezért legalább röviden jelezni fogom saját véleményemet a vitatott kérdésekben.

A misztikus gyógyhatású reform

A kiigazítás kormányprogramjához fűzött kommentárokbán rendszeresen olvashatók utalások a reformra. Aki alapijában helyesli a kiigazítást, az jóindulatúan megígyzi: „Ez még csak kezdet. Ezt fogja majd igazán kiteljesíteni a reform”. Aki élesen bírálni akarja a kiigazítási programot, az fordított előjelet alkalmaz: „Ami most nem kétnk előadnak, keveset ér. Igazi reform kellene, csak az oldhatja meg a problémákat”.

Ákárminlyen is a megelégyés irányzata, az utalások eléggé misztikusak. A tipikus beszélgetés, amely a tévériporter és a megkérdőzött szakértő között folyik, azt a benyomást kelti, mintha mindketten pontosan tudnák, mit kell reformálni és hogyan. Például nyilvánvalóan szűkséges „a nagy elosztórendszerek reformja”. Ha a reformot megvalósítanánk, minden megoldódna, többek között rendbe jönne a költségvetés is. Csak hát a politikusok húzák-halasztyják a reformot, félnek tőle, nem halandók megkezdani. Mi lesz mármikor kezditek el végre?” – így hangzik a politikusok felé irányított kérdés.

Ez a karikatürisztikus leírás nem csak egyik-másik felületesebb beszélgetést jellemezhetné. Komolyan felkészült közgazdászok és gazdaságpolitikusok is hasonló nyelven beszélnek. Sőt tekintélyes nemzetközi szervezetek tulajdonképpen ugyanezt az álláspontot sugallmazzák kritika, tanács, nem egyszer nyomatékos elvárás formájában. A hazai szakértők egy része a washingtoni pénzügyi szervezetekben, vagy valamelyik britszeli hirodban hallott véleményny szaloközza.

Benyomáson szerint egy erős áramlat sodródásával kell szembeesgülnöm, amikor megkockázatom az állást: a fenti gondolatfüzér mindegyik láncszeme hibás.

Mi az a „reform”, amiről – mint valami egyértelműen és világosan definiált kívá-nalomról – beszélnek? Egyáltalán nincs közmegegyezés sem országunkban, sem pedig világszerte, milyen irányban kellene változtatni a jelenlegi állapoton. Milyen közben például Budapestet a liberális gondolkodásúak az egészségügy finanszírozásának decentralizálását tartják a reform sarokpillérének, az USA-ban a liberális közgazdászok egy része éppen az ellenkező irányú reformot, nemzeti egészségügyi szolgálat kiépítését sürgeti. A változtatások kívánatos irányát illetően eltérnek egymástól a reformerek, elsősorban attól függően, milyen világnézet és politikai filozófia hveik. Az is más-más reformvizíót sugalmaz, hogy ki melyik csoport vagy réteg érdekét szeretné védelmezni. Esetleg valamelyik friss szellemi élmény befolyásolja a reformert, van egy kedvenc ideája – kinek az egészségügyi számla, kinek pedig a hasznított tandíj tünik problémamegoldó csodaszernék.

A változtatás irányának tisztázatlansága a nyűgölődés és halasztódás egyik fő oka. Két illetékes találkozik és egyetért abban: igen, kell a reform! Csak az nem biztos, hogy ugyanazt értik reformon.

Ha végbememének radikális változások, egyáltalán nem biztos, hogy ezek hozzájárulnának a jelen pillanat makro-gazdasági bajainak orvoslásához, többek között a költségvetés gondjainak enyhítéséhez. Vagy igen, vagy nem. Lehet olyan reform, például a nyugdíjrendszerben vagy az oktatásban, amely átmementleg vagy tartósan a korábbinál nem kevesebb, hanem több állami erőforrást igényel.

A reformvita egyik napirendi pontja-nak éppen annak kellene lennie, hogy a reformterveket elsősorban az egéő makro-gazdasági gondok enyhítésének szolgálataba állítsuk-e, vagy a reformoknak joguk van önálló életre? A magam részéről például már sok évvel ezelőt azt ajánlótam, hogy érvényesüljön bizonyos fokú

Mi az a „reform”, amiről – mint vala-mi egyértelműen és világosan definiált kívá-nalomról – beszélnek? Egyáltalán nincs közmegegye-zés sem országunk-ban, sem pedig vi-lágszerte, milyen irányban kellene változtatni a jelen-legi állapoton.

„önrészesedés” az egészségügyi ellátás-ban. Ezt a javaslatot olyankor tettem, amikor a költségvetés nem volt különlegesen nehéz helyzetben. A javaslat azon a közis-mert közgazdasági megfigyelésen alapult, hogy a kereslet „elszalad”, ha a felhasználó ingyen jut a termékhez vagy szolgálta-táshoz. Az önrészesedés, még ha csekély összegű is, némiképpen korlátozza a ke-resletet. Akkor is fenntartanám ezt a ja-vaslatot, ha a költségvetésnek története-sen nagy többlete lenne.

Ha tehát a fiskális kiigazítás elősegíté-se csupán egy a figyelembe veendő köve-telmények között, akkor tisztázást igé-nyel: melyek azok a nagy célok és értékek – a növekedés, a versenyképesség, a haté-konyaság előmozdítása, az állampolgár vá-lasztási lehetőségeinek kiszélesítése, a társadalom biztonságétzeletének erősítése, a méltányosság és igazságosság követke-zetesebb érvényesítése – amelyeket a re-formokkal szolgálni akarunk.

Cikkenben előbb a reformok tartal-má-vál, a változtatások irányával foglal-kozom. Utána pedig néhány megjegyzést tennék a „hogyan”-ról, a reformok megva-lósításának módjáról.

Az állam mérete

Gyakran kevernek össze a viákban két, egymástól különböző kérdést: mi az állam mérete és mekkora a költségvetési hiány. Az igazság az, hogy deficit egyaránt ke-ltezhet kis, közepes és nagymértétű ál-lam esetében. Az USA-ban aránylag ki-sebb az állam mérete, mint a legtöbb nyu-gat-európai országban. Mégis, az ameri-kaik költségvetési politika ismételten sü-lyos deficit felé sodródott, miközben több európai országban ebben a tekintetben rendben van az államháztartás.

A költségvetés kiigazítása szűrgős fel-adat. Határozott lépésekkel meg kell ol-dani, s egy-két éven belül elfogadható mértékűvé kell csökkenteni a deficitet. Ezt nem tehetjük függővé attól, milyen ütemben halad az állam reformja. Kisebb legyen-e az állam? Nem ennek a kérdésnek a fellevevével kell elkezdenni a tisztázást. Az első kérdés, amelyre fel-elünk kell: milyen feladatok ellátását vájia el a társadalom az államtól.

Van néhány igen fontos funkció, amely napjainkban is kizárólagosan az állama-nál. Ilyen a hadsereg működtetése, az általános fizetőeszközökent működő papír-pénz és érmék kibocsátása, bizonyos bün-tetések (például bebörtönzés) végrehajlá-sa. Hirtelenjében nem is tudnk több pél-dát mondani. Sok más tevékenységet, amit hagyományosan az állam monopolizál-nak tekintettek, ma már részben nem álla-mi szervezetek látnak el, mégpedig vagy üzleti (for profit) vállalkozásként, vagy pedig civil társadalmi szerveződésként (non profit szervezetek, NGO-k).

Gondoljunk a közbiztonságra. Az álla-mi rendőrség létszámától nem marad el az örv-védő vállalatoknál, illetve az üz-lei szféra által közvetlenül működtetett biztonsági szerveknek foglalkoztatott lét-szám. Körülbelül annyi a „magánrendőő”, mint a közrendőő. Aránylag kevesen vesz-nek részt önkéntes biztonsági szolgálato-kban, más országokban ezek létszáma is je-lentős.

Egy másik példa az igazságszolgálat-rítás. Ez persze továbbra is elsősorban álla-mi feladat. Am kívánatos lenne, és az álla-mi igazságszolgáltatást részben teher-mentesíteni, ha nagyobb lenne egy-egy szakma vagy szervezet tisztességét fel-ügyelő etikai bizottságok, továbbá az egy-mással jogi vitában álló felek által megbí-zott döntőbíróóságok szerepe, más szóval terelblyesedne a nem állami igazságszol-gálatás. (Nem összeévesztendő az önbí-ráskodással!)

Az üzleti élet felügyelete, a diploma-cia, a katasztrófavédelem, a környezetvé-delem – és még sorolhatnánk hosszan azokat a szférákat, amelyekben az állami és a nem állami szervezetek között meg-oszlik a szabályozás, igazgatás, nyilvántartás és felügyelet feladata és felelőssé-ge. Minél inkább megnő az utóbbi, annál inkább csökken – aránylagosan, a magán-tevékenységhez viszonyítva – az állami tevékenység mérete. Ha hosszabb időzá-sa-kot tartunk szem előtt, akkor a most leírt tendencia következtében relatíve csök-ken az állam mérete. Ez méhető például azzal, hogy csökken az állam összes ki-adása, a GDP százalékában kifejezve.

Ez a tendencia már eddig is erőtelje-sen megmutakozott. A folyamat lassítá-sa, ha monopoljogokat fizátnak meg az ál-lam számára, de meg is gyorsítható, ha

több szabadságot adunk a magánvállalko-zásnak és a civil kezdeményezésnek.

Az „állam reformja” nem csak annak átgondolását igényli, milyen átszerve-zést hajtunk végre az állam apparátu-sán belül.

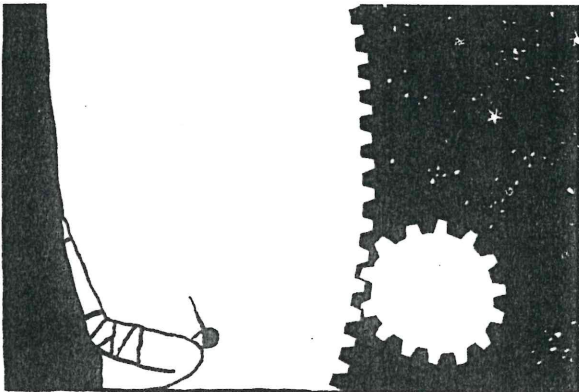
Persze ez is lényeges. De talán még fontosabb az tisztázni, hogy a szükséges, elvégzendő szabályozási, igazgatási, nyil-vántartási és ellenőrzési feladatok közül mit adjunk át a nem állami szférának.

A magam részéről azt pártolnám, hogy gyorsítsuk meg a nem állami szféra szere-pének kiterjesztését a közszolgálati fel-adatok ellátásában – anélkül azonban, hogy néhány drasztikus lépéssel egy csa-pásta „minimális államot” próbálnánk te-rementni. Félő, hogy az állam megreformálására irányuló túlzottan radikális terápia szabályozási és ellenőrzési vakumot hoz-na létre.

Az állami újraelosztás mértéke

A modern jóléti állam nem csak szabá-lyoz, igazgat, nyilvántart és felügyel, ha-nem gondoskodik is az ország lakosairól. Kétféle formában teszi ezt. Egyrészt saját tulajdonában lévő szervezetek útján köz-velten, mindegy „természetben” nyújt szolgáltatásokat: állami kórházban és ren-dejintézetekben beteget kezelnek, álla-mi iskolában és egyetemeken tanulókat oktatnak, állami menhelyen hajléktalano-kaik szállásoltak el. Másrészt az állam pénzbeli formában újra elosztja az elsőb-bilegen keletkezett jövedelmeket. Adó, társadalombiztosítási járulékok vagy más kötelező befizetés formájában elvesz az állampolgároktól jövedelmeket, majd nyugdíj, táppénz, munkanélküli segély stb. formájában odaad az állampolgáro-knak jövedelmeket. Az állami gondosko-dásnak ez a két fő formája sokféle módon egymásba fonódik.

Az állami gondoskodás mellett százfé-le alakban nyilvánul meg az egyének és a családok öngondoskodása. A kétféle gon-doskodás bizonyos fokig helyettesítheti egymást: van olyan funkció, amben vá-lasztani lehet a kettő között. A kiségyre-kei állami óvodába adják-e vagy fizetik-e a drágább magánóvodát, illetve egész nap otthon tartják-e. Az öreg szülő államilag finanszírozott öregek otthonában él e,

vagy maga gondoskodik-e önmagáról, odahaza látják el a gyerekei, esetleg a családj saját költségére kedvezőbb ellátást biztosít otthonban helyezik-e el.

Az állam reformjáról szólva a legnehe-zebb kérdés annak eldöntése: meddig ter-jelejen az állam gondoskodása, és meddig az öngondoskodás. Aki ebben nem foglal állást, az mellőreeshel.

A sokszor emlegetett „nagy elosztó rendszerek reformja” egy kevéssel hozzá-járulhat a fiskális problémák enyhítésé-hez, ha működésüket megpróbálják haté-konyabban megszervezni. Ettől azonban nem várhatunk túl sokat. Az igazi kérdés az állami gondoskodás és az öngondosko-dás aránya.

Vegyük például az öregkori jövedelem kérdését. (Szándékosan ezt a kifejezést használok, mert nem szeretném a nyug-díjak ügyére leszűkíteni a problémát.) Nem aközről akarnék itt szólni, akik már nyugdíjasok, vagy elég közel állnak a nyugdíjazatáshoz. Tekintsünk a pályakezdoőkre, akik majd negyven-ötven évvel később lépnek ki (ha ugyan kilépnek) az aktívvan foglalkoztatottak köréből. Milyen legyen az ő öregkori jövedelmük összege-tel? Mennyi legyen ebből az államkasz-

szán keresztül futó állami nyugdíj, ame-lyet bizonyos értelemben „állami gondos-kodásnak” tekinthetünk, mert állami tör-vények írják elő mind a befizetéseket, mind a kifizetéseket? Ezzel szembeállí-tható az „öngondoskodás”, bármilyen for-mában történjék is. Ez akár több elemből is állhat: magán-nyugdíjintézet által fo-lyósított járadékból, az aktív élet folya-mán felhalmozott bankbetét vagy más pénzbeli beletetés feléléséből, az aktív korban vásárolt ingatlan vagy ingóságok eladásából és így tovább. Szándékosan nem megyek itt a részletekbe, sem azt nem tárgyalom, miképpen működnek az állami nyugdíjrendszer, sem pedig azt, hogy milyen legyen a magángondoskodás pénzügyi forrásaként szolgáló eszközár-összetétel. A legfontosabb elhatárolásra, az állami és az öngondoskodás arányai-nak kialakítására szeretném felhívni a fi-gyelmet.

A további mondanivalóm már nem csak az öregkori jövedelemre és azon be-lüli a nyugdíjakra vonatkozik, hanem a gondoskodás egyéb ágaira is. Az állami újraelosztás – relatíve, az összes jövede-lemhez képest – akkor csökken, ha helyét minél inkább átvesszi az öngondoskodás. Ez az az alapvető kérdés, amben állást kell foglalnia annak, aki komolyan akar gondolkodni az állam méretéről.

Saját állásponatomat három pontban foglalom össze.

1. Nem helyeslem egyik végletes meg-oldást sem. Elvetném az állami paterná-lizmus monopolizumát, de azt a helyzetet is, amelyben minden állampolgár kizáró-lag csak a saját érejtére számíthat. A ve-gyes rendszerek híve vagyok, amelyek több pillére támaszkodnak. Egymást ki-egészítve működjenek az állami gondos-kodás és az öngondoskodás különböző szervezetei és mechanizmusai.

2. Az a politikai filozófia, amit maga-ménk érzek, nem híve a messzesemő egalitáriánus elosztásnak, a jövedelmi és vagyoni viszonyok mesterséges és erő-szakos kiegyenlítésének. Egalitáriánus vagyok – egy bizonyos szintig. Az alapvető egészségügyi szolgáltatást, oktatást, öreg-kori ellátást és a többi jóléti gondosko-dást biztosítani kell mindenki számára – ám ezen felül lehetővé kell tenni, hogy mindenki eméi többet is szerezzen ma-gának, saját erejéből.

3. Nem kellene megrovódnem, abszo-lút értelemben azt, amit az állami újrael-osztás eddig adott. Senkit sem szabad megfosztani szerzett jogaitól. De ahogy a gazdaság növekszik a jövőben, a termelés növekedési üteménél lassabban növeked-jék az állami gondoskodás esatónián át áramló többletjövedelem és gyorsabban az, ami az öngondoskodás részét alkotja. És itt most már visszatérhetek az ál-lam méretéhez és a költségvetés nehe-zségéhez. Számottevő fiskális megfakari-tás akkor és csak akkor valósulna meg a közeli jövőben, ha a politikai döntés az eddigi, már elért színvonalhoz képest abszolút volumenben csökkentené az ál-lami gondoskodást. Tehát kevesebb álla-mi pénzt kelleneünk nyugdíjakra, egész-ségügyre, oktatásra, gyerektá-ra és öregek ellátására, segélyezésre stb., mint eddig. Ez közgazdaságtilag vagy pénzügyrech-nikailag persze lehetséges. Viszont nyo-mós érvet szólnak ellene. Sokféle kiadás esetében felvetődnek alkotmányjogi ag-gályok, mert jogi elkövetettségeket kellene visszavenni. Am ami emel is fontosabb, ellene szólnak etikai évek és politikai szempontok is. Visszalépés a status quóhoz képest érthető módon nagy felhőritülést váltana ki.

A politikai döntésnek alig van reális mozgástere rövid távon, amely nemigen ad lehetőséget elmozdulásra az állami gondoskodás és az öngondoskodás pilla-natnyi arányaihoz képest. Viszont van mozgástér hosszú távon, az arányok dina-mikájának kialakításában.

Józanul számba kell venni ezt a gondo-latmenetet, annak etikai, jogi és gazdasági vonatkozásait. S ha ezt meg-tesztjük, akkor óvatossabban fogunk majd bánni az olyan homályos kijelentésekkel, miszerint a nagy elosztó rendszerek re-formja” kínálja fel az ország fiskális és makrogazdasági egyensúlyi problémai-nak megoldását.

Állam és gazdasági növekedés

Elégge általános az egyetetés abban, hogy az ország felvirágrázásának egyik legfontosabb feltétele a tartós és erőtel-jes növekedés. Viszont tisztázatlan az a kérdés, mi az állam szerepe a növekedé-

A fórum oldalán megjelenő vélemények nem felelnekül tükö-zik a szerkesztőség álláspontját. A szerkesztőség fenntartja ma-gának a jogot, hogy a meg nem rendelt kézirataikat továbbra is szerkesztve közölje.

fórum

Népszerűség 1.2006. június 29.

aktívíták

LXIV.évf. 150/2.évf. 12-13.évf.

elősegítésére. Igazában még komoly vita sem alakult ki erről a témáról.

A kérdésről folytatott nyuagati dis-kurzusokban az egyik iskola az állam aktív tervező és kezdeményező szere-pét emeli ki. Az angolszász szakiroda-lomban hosszú időn át (nem nagyon hosszú) a közgazdászok befolyása volt a legjelentősebb. Az angolszász iskolák kifejezően „Industrial Policy”-nek, „jarpolitikának” nevezték ezt a törekvést. Főleg azok a nagy sikerek inspirálták az irányzat híveit, amelye-ket a japán növekedés ért el az öve-nes-hatvanas években, s amelyekben fontos szerepet játszott a kormány ipa-ri minisztériuma. Benyomásom szerint az Európai Közösség büsszei appará-tusában is sokan rokonszenveznek ez-zel a gondolatnál.

Egy másik szellemi áramlat a növe-kedés kielégítésének a technikai fej-lődést tekintni. Az elmúlt évtizedekben áttörés ment végbe a computerk és az internet megjelenése, az információk digitalizálása, a kommunikáció mély-reható forradalmi átalakulása nyomán. A fejlődés vezető országá egyértelmű-n és vitathatatlanul az USA volt és je-lenleg is az. Ha közelebbről vizsgáljuk ezt a világtörténelmi jelentőségű tech-nikai átalakulást, megállapíthatjuk: ez nem az állam központi irányításával ment végbe. Tipikus esete az olyan fo-lyamatoknak, amelyet decentralizált módon „láthatatlan kezek” irányíta-nak. Nincs központi, nincs előre elha-tározott nerv vagy vízió, amit valaki ki-dolgozott, s most már csak végre kelle-ne hajtani. Garázsban vagy apró ipodá-ban megkezdett kis vállalkozások nö-vekednek új ötleteikkel. Versenben születnek az életrevaló ötletek és hal-nak el a havra születtek, nem pedig központiag kijelölt zstrúkt döntések arról, melyik pályázatot a kívánatos.

Az USA most már évtizedek óta – a hosszú időszak átlagos növekedési ütemét tekintve – vezet Európa előtt. Sokféle tényezővel magyarázzák a tar-tós előnyt. Számmra meggyőzőnek kell számogni – ez majd őrási siker lesz. Száz vállalat próbálkozott valami-vel, kilencven tönkrement, hat vagy nyolc vítte valamire és egy vagy kettő forradalmi áttörést hajtott végre. Egyetlen ország kormánya se legyen olyan szerénytelen, hogy azt képzeli magáról: tudja, milyen irányba kell te-relnie a gazdaságot, s hová kell össz-pontosítani az erőforrásokat. Szálin azt hitte, hogy ő tudja. Az első szovjet ötéves tervk megszábhk, milyen ága-zatokra kell koncentrálni. („Első a ne-hezjpar, ezen belül a gépipar.”) Ugyan-ebben az időszakban folytak Nyugaton – állami irányítás nélkül, saját kezde-ményezésre – az első kísérletek a tele-víziózással. Senki sem sejtette, hogy egy-két évtizeddel később minden ot-torban lesz tévé. Akkor még csak „alaphatást” végző matematikusok gondolkodtak a kettes számrendszer-ről és a véges automatak elméletéről, s el sem tudák volna képzelní, hogy év-tizedek múlán erre épül majd az egész információs technológiai forradalom.

Mindcz nem jelenti azt, mintha mindegy lenne, mit tesz az állam. Nem mindegy. Kezdenem egy negatív kité-lentéssel, amely logikusan következik az elmondottakból: ne szójalon bele ab-ba, amibez nem eléggé ért, nem is ért-het. Hagyja a gazdaság vállalkozóira, valamint a tudósokra és az alkalmazott kutatókra, a technikai fejlődés decen-talizáltan folyó áramlására, hogy oda irányuljon, ahová belső erői sodorják. Tegye meg azt a szívséget, hogy *nem áll az útjába* ennek az áramlásnak. Ne építsen be gátakat bürokratikus kötöt-t-ségekkel. Egy összehasonlító vizsgá-latból kiderült, hogy Irországbán 12 nap, Hongkongban új nap, az USA-ban mindössze 4 nap kell ahhoz, hogy vala-mi új vállalkozásba fogjon. Magyaror-szágon 65 napra van szükség ahhoz, hogy a vállalkozó megszerezze az ösz-szes engedélyt.

A bürokratikus akadályok lebontása mellett persze aktív segítő szerepet is vállaljon az állam. A teljsésg igénye nélkül csak néhányat emelek ki: – Teremtse meg a sikeres vállalko-zások szívséges jogbiztonságot. Jó lenne, ha az igazságszolgáltatás fel-gyorsulna és hatékonyabba vána, s ez-zel erősítene a magánserződésék te-kintélyét.

– Az oktatást nem lenne helyes ál-lami egyámság alá helyezni, fejlődést nem célszertű kizárólag az állami fi-nanszírozásból függővé tenni. Ki kelle-ne terjesztieni ebben a szférában is az öngondoskodás hatókörét. Így is jutna elég feladát az államnak, nem utolsá-sorban a rosszabb eséllyel indultk se-gítséghez újítuk egyengetésében. Az állam is szerepet játszhat abban, hogy felgyorsuljanak a tanulás vesélyesen elmaradt ágazatai, például az idegen nyelvek és a számítógép-használat is-melete.

– Vannak olyan órási befektetése-kekt igényő fejlesztések, amelyek nem valósíthatók meg az állam aktív rész-vetele és pénzbeli hozzájárulása nél-kül. Ilyen például a metróhálózat vagy az autópályák építése. Ez – a gazdaság egészét tekintve – nem a magánkezde-ményezés kiváltására szolgál, hanem megadja az infrastrukturális kereteket annak kibontakozásához.

– Ha más történelmi időpontban ír-nám ezt a cikket, a fenti áttekintéssel be is fejeznem volna az államnak a nö-vekedéssel kapcsolatos feladatainak felsorolást. Ma azonban nem huny-hatom be a szemem az előtt a rendkí-vül fontos tény előtt, hogy az Európai Unió órási összegekkkel kész hozzájá-rulni az új tagországok gazdasági fej-lesztéséhez, ám ezeknek az erőforrá-soknak az átutalását meghatározott feltételekhez köti. Ez nélkülözhetel-lené teszi a kormányzat aktív és ha-tékony részvételt a fejlesztési projek-tumok kiválasztásában. Emellett a ma-gyar államnak saját pénzforrásából is hozzá kell járulnia a fejlesztési akciók-hoz. Ha ezt a vissza nem térő lehető-séget jól ki akarjuk használni, akkor sokkal aktívabb állami tevékenységre lesz szükség ebben a szférában, mint amennyit én, a növekedéssel foglalko-zó közgazdász számottevő részével egyetértésben, tulajdonképpen ideá-lisnak tartanék. Remélem, hogy azok, akik Magyarországon az EU-erőforrá-sok felhasználásáról döntenek, szak-mai előfeltelek nélkül végzik majd a projektumok és programok kiválasz-tását és nyitva lesz a szemük minden egészséges, alulról jövő kezdeménye-zésre. Ki kell használni ezt az égből hulló manna! – de szememem remélni, hogy az erre a célra megszerveződő apparátus nem fog véglegesen és el-mozdíthatatlan módon berendezkedni ezekben az erős pozíciókba. A távolab-ból jövő sikeres növekedése – ezt íga-zolja a gazdasági fejlődés évszázados története – az újítók, a kezdeménye-zők, a vállalkozók számára megrem-teni lehetőségektől függ.

A vita, amit inkább csak jelezni akartam, még el sem kezdődött Már gyarországon. Az a benyomásom (há-lehet, hogy tévedek), mintha a kor-mány inkább az első fajta hozzáállás, a hosszú távú központi állami tervezés felé hajlana. Talán a brüsszei gpeczet is ebbe az irányba nyomja az új tagor-szágokat. Engem nem győztek meg ezek az elképzések. Erdemes lenne erről tovább gondolkodni.

Alulról vagy felülről?

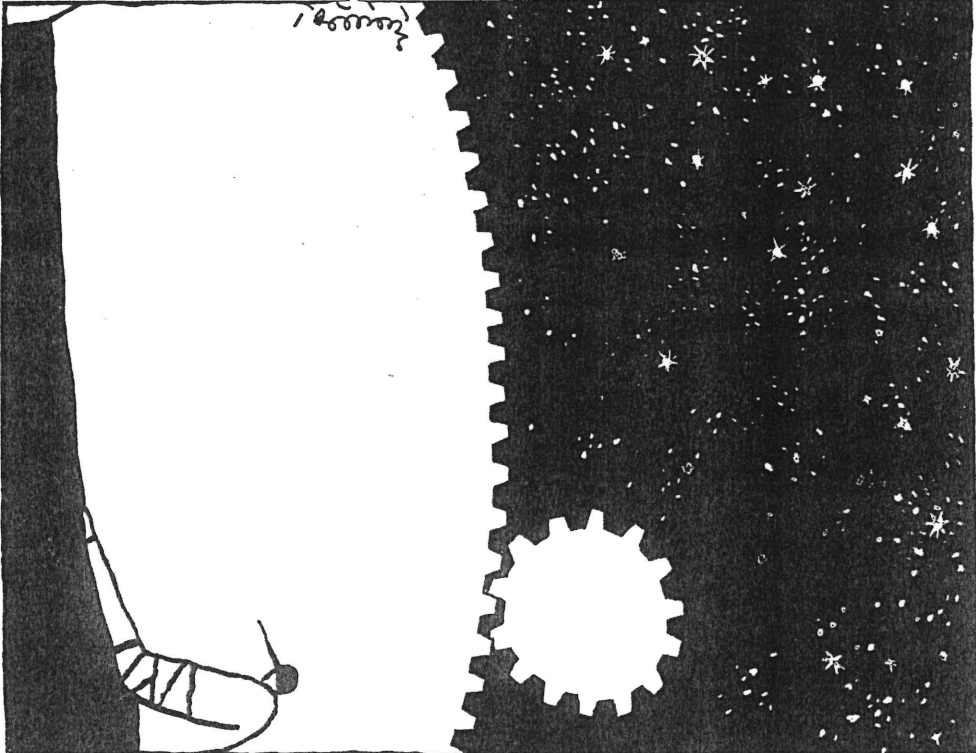
Noha koránsem merítenem ki az első nagy témát: milyen irányban haladj-a-nak a reformok, át kell tennem a máso-dik tárgykörrre: hogyan menjen végbe a reform.

Ha szögörtű szemmel újra elolva-som az előző mondatot, tulajdonkép-pen nem szerencsés a fogalmazás. A „menjen” szó – felszólító módban – azt a belénk gyökerezett nézetet tük-rözi, amely szerint *elő kell írni* a re-form soron lévő akciót.

A társadalom átalakulása termé-szetes, szerves folyamat. Főként ero-lúció útján megy végbe. Kezdeménye-zések születnek, „alul”, elsősorban a lakosság, a vállalatok vagy más szer-vezetek körében. Az életrevalóak el-terjednek, lassan vagy esetleg viharos sebességgel, a túlélésre képtelen kez-demenyések pedig elsorvadnak, el-tűnnek.

A reformer politikusnak, a közvéleményformálónak és a tudomá-nyos emberneknek elsősorban azt kell figyelniük: hol jelent meg valami élet-revaló kezdeményezés. Ezt kell felka-rolni, az állam erejével segíteni, biz-talmi és kritizálni, hibáit nyessíteni. Két példát említek, a világ két egy-mástól nagyon különböző tájáról. A hevenes években Kína néhány váro-sában, nem az órási metropolisokban, hanem a Pekínghöz vagy Sanghahoz képest kisbcekben megjelent egy furcsa, azelőtt sohasem látott képzód-mány, amelyet „városi és falusi válla-lkozásnak” neveztek. Félig a város

vagy a község tulajdonában volt, félig (legáltalbbis burkoltan) magánvállalko-zók tulajdonában. Az uralkodó nyuga-ti közgazdászai elmélet és joggyakor-lat az állam és az üzlet tiszta szétválá-sát követeli meg. Ezekben a különös vállalatokban gyakran a polgármester lett az igazgató. A város vagy község segítette pénzzel a vállalat beruházá-sait, és a hasznon osztozott a város kasszája, és az igazgató, a vezető me-nedzserek, esetleg a többi rejlőző tu-

Telatami Béla rajza

lajdonos. Mi ez? Korrupt összefonó-dás? Amnyí bizonyos, hogy mind a vá-rok közössége, mind a vállalat irányí-tói érdekeltek voltak a profitban. Ori-ási lendülettel növekedni kezdett a „városi és falusi vállalkozások szektó-ra”. Ez a szektor vált a világtörténel-milleg is egyedülállóan gyors kínai nö-vekedés egyik fő előrehajtó erejévé. Senki sem tervezte meg előre ezt a „tulajdonreformot”. Alulról kezdemé-nyezték, de az állam politikai vezetői felismerték az ebben rejlő lehetőséget és felkarolták. Most azonban az idő kezd túlhaladni rajtuk, szerepük csök-kendőben van és lehet, hogy egy idő múlva eltűnnek.

A másik példát az amerikai egész-ségügy területéről hozom. Az úgyne-vezett HMO szervezet hosszú múltira tekinthet vissza, első előfutárai már a XIX. század közepén jelennek meg. Ez a sajátos képződmény egyesíti magá-ban a biztosítás-finanszírozás és az el-látás-szolgáltatás funkcióit. (Az HMO nem azonos azzal az elgondolással, amit ma sokan javesolnak Magyaror-szágon: továbbra is maradon meg a biztosítás és a szolgáltatás különönlé-tesa, de mindkettőben kütön-kütön je-lennek meg a magánsektor.) Az HMO forma a hevenes évektől kezdett tö-megesebben terjedni, 1973-ban már törvényi is hoztak működését szabá-lyozására. Hálózatuk ma átöfja az egészségügy tekintélyes részét, bár nem vált egyeduralmódóvá. Kezdenem az HMO-kkal szemben sok panasz hangzott el. Sok bíralt jelent meg a médiában, megpróbálták működési szabálykaikat javítani. A panaszok most sem szűntek meg teljesen és új próbá-mák is felvetődtek tevékenységükkel kapcsolatban. Egy bizonyos: nem köz-pontosított reformterv alapján, nem állami parancsszóra fejlődtek ki.

Aki a társadalmat át akarja alakíta-ni, annak éberen figyelnie kell, hol születnek életrevaló új formák. Ha fej-lődésük eredményekkel bizat, akkor az állam első dolga az legyen, hogy a bürokratikus akadályokat elakarítsa az útból. Alaktisón ki olyan jogi és in-tézmenyi kereteket, amelyek a jó kez-deményezések működését elősegítik. Többsnyire szíkség van alkalmas álla-mi felügyelet kiépítésére is.

Nem kell azonnal egyöntetű, végle-ges, „köbe veset” megoldást kidol-gozni, amely univerzálisan alkalmaz-ható az ország minden részében, és amelybe be kell sorolni az ország min-

den állampolgárját. Nagyon találó az angol kifejezés: „trial and error” (ki-sérlet és tévedés). Újra és újra próbál-kozni kell, és meg kell engedni, termé-szetesnek kell tekinteni a tévedést. Ki kell javítani a hibát és újra hozzá kell látni a próbálkozáshoz.

Ne zárkozzunk el persze attól, hogy bizonyos változtatások felülről induljanak el. Az is járhat szerencsé-sel, de ne legyen a központi akaratnak kezdeményezési monopóliuma. A

központi reformakciókban is alkal-mazni kell a „kísérlet és tévedés” módszert. Nem jó minden esetben az átfogó és univerzális reform. Közpon-ti kezdeményezésre is lehet kísérle-tenni, a megvalósulást figyelni, a kez-dő lépéseket korrigálni.

A reformok sebessége

A kiigazítás, a gazdasági növekedés visszatérése az egyensúlyi pályára nagyon sürgős. Az első lépésekkel nem szabad késlekedni. Nagyon jól tette a kormány, hogy már a kezdet kezdetén konkrét határozatokat fogadott el és mindjárt elindult a megvalósítás felé. A kiigazítás sebességénél az idő mér-tékegyesége a hét vagy a hónap.

A társadalmat melyen átalakító re-formok is sürgősek – de itt más a lép-ték. Talán az év vagy egyes folyama-toknál egy-egy sok éves időszak. *Kap-kodás nélkül*, türelmesen kell munkál-kodni a reformok előkészítésén és megvalósításán.

Nagy köztűlkéntésre van szükség az *előkészítő fázisban*. Megvallom, időnként aggodalommal tölt el az a tü-relmetlenség, amely a reformokkal kapcsolatos nyilatkozatokból kiesen-dül. Az *egyetemi tandíj* ügyével szem-jéltenem a problémát. Előrebocsátom, ellenszem az egyöntetűn ingyenes fel-sósktatást. A tandíj és a szigorú felté-relekhez kötött tandíjmentesség, a kü-lönböző kritériumok szerint adott ösz-tóndíjak és a diákhitel kombinációját tartanám célravezetőnek. Könnyen le-betegéges, hogy a kormány negap előtt bejelentett elgondolása ebbe az irány-ba mutat – és ez esetben én is a támo-gatói közé tartoznék. Nem a tandíj-re-form *tartalmdhoz* szólok hozzá czen a *tartalomhoz* szólok hozzá. A tandíj és a közlés *modálhoz*. Előbb a „halasztott tandíjfizetés” gon-dolatát lebecsületek, majd amikor azt rovizálás benyomását kelteni, utána pedig azt, hogy a kormányzat „kész helyzet” elé állít mindenki ebben az ügyben? Mennyivel célszerűbb lett volna azzal kezdni, hogy nyilvános-ságra hoznak egy alapos és kiegyensú-lyozott tanulmányt, amely az érdekel-teket és a közvélemény számára bemu-tatja az ellenmondások külföldi ta-paszlatokat, sorra veszi a fő alternatíva-tívatkat, és tárgyalgósan elmagyarázza

mindegyik előnyeit és hátrányait. A ta-nulmányban csak ezután következne a kormányzati javaslat bemutatása, hoz-zátéve, milyen évek szölkét éppen en-nek az alternatívának a kiválasztása mellett. A tanulmány és a kormányzati elgondolás publikálása után módot kellene adni az alternatívák felétti nyíl-vános vitának. Így sokkal megapoz-zottabb törvényjavaslathoz és végso soron jobb tandíj-törvényhez jutnánk el, amely nagyobb támogatást kapna az érdekeltektől és a közvéleménytől.

Célszerű persze határidőt adni an-nak a munkacsoportnak, amely az elő-készítő fázis írásbeli anyagát állítja össze. De csinálni kellene banni a ha-táridők kiszabásával egy-egy melyebb társadalomátalakító folyamat befeje-zésére. Elborzadva hallom, amikor va-laki kijelenti: ennek a kormánynak még ebben a parlamenti ciklusban „végre kell haljtania az egészségügyi reformot”. Kiemelnem az „az” szócso-kát. Az olvasó, mire idáig jutott ciklkm olvasásában, érteni fogja, miféle ironi-kus célzattal teszem ezt. Miféle re-formról van itt szó? Mi indoklja azt, hogy a parlamenti ciklus vége legyen egy nagy átalakulás befejezésének ha-tárideje? En elégedett leszek a jelenlé-gi kormánnyal, ha a ciklus négy eszten-deje alatt lelkiismeretes reform-előké-sztő munkát végeztek, s erre alapozva *néhány jelentős lépést* tettek előre az átalakításban. A kormánynak tudnia kell, hogy ebben is van kockázat. Egy-egy lépés vagy jól sikerült majd, vagy nem. Ha nem, akkor javítani kell – esetleg éppen a ciklus negyedik évé-ben. A most naprindenen lévő átalakítá-sokat nem szabad határidős kampány-ként kezelni.

Kifejezetten hátrékonynak érzem a makrogazdasági kiigazítás és a társa-dalmat melyen átalakító reformok ügyének torz összekapcsolását. Sok-szor azt a benyomást keltek hazai és külföldi szakértők, elemző intézetek, sőt nemzetközi szervezetek nevében nyilatkozó szemlélyek is, mintha ki akarnak pécselni a magyar kormány-zattól a reformokat. Lásások már végre hozzá a reformokhoz, mert kü-lönben el sem hisszük neknek, hogy komolyan rendbe akarjákot hozni az egyensúlyi zavarokat!” Nem lepődöm meg a türelmetlenségen, hiszen 1998 óta csak kevés területen mentek vég-be számottevő reformok, a társadalom melyebb átalakításának folyamata ag-gasztóan lelassult. Mégis ki kell jelen-tenem: ez a fajta nyomás csak eszmei zútravathoz és felelőtlén kapkodá-hoz vezet. A reformokat nem „prés-alat”, hanem őszinte belső kezdemé-nyezéssel sugalmazva, higgedtan, át-gondoltan, türelmesen, tárgyilagos vi-tákban jól feltárt terepen kell megva-lósítani.

A társadalom szövetébe melyen behatoló nagy átalakulások véghezvi-teltére nem alkalmas császó a gozón-ger, legalábbis demokráciában nem. Ha Kínában az országot uráló kommu-nista vezető csoport elhatározza, hogy reformálni kell – a szó szoros értelmé-ben tűzőn-vízen át végrehajtja. De-mokráciában ez sokkal nehezebb. Las-sítsák a folyamatot a jogállam előírásai és kötöttségei. Nehezíti az erős akara-tú reformterek dolgát a szólásszabad-ság, a sajtószabadság és a szervezede-sdi szabadság, amely lehetővé teszi a hangos tiltakozást. Ha a reform ellen-állásba ütökzik, az nem csak lassítat-ja, hanem le is blokkolhatja a változta-tásokat.

E hátrányok ellenére is habozás nél-kül a mi demokráciánkat választom és nem a kínai reformdiktatúrát. Meg-nyugtató az a tudat, hogy ugyanez az értékválasztás hatja át a kormány és a mögötte álló politikai erőket. Ennek tudatában, a demokrácia adta korláto-zott lehetőségek között kezdődik most a reformok új korszaka.

Reménytelen akár egy-egy részre-form ügyében is teljes konszenzust el-érni. Emnél szerényebb politikai krité-riumokat célszerű kitűzni. Akár en-gedelményekkel is, de elejét kell venni a dihibős, szenvedélyes kitérőcsékben megnyilvánuló ellenállásnak. El kell énni, hogy a közvéleménynek és a szó-útlban forgó változataában közvetlenül érdekelte csoportoknak legalább egy hangadó része aktívan odalíjon a re-form ügye mellé. Természetesen szíksé-g van arra, hogy a parlament többsé-gé ingadozás nélkül támogassa a re-form megvalósításához szíkséges tör-vénalkotást.

Ezek reális célok. Jó esély van arra, hogy az ország a legközelebbi években sikeresen, a kortbbrnál lényegesen na-gyobb lépésekkel haladjon előre a re-formok útján.